

BENCE Erika

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
erika.bence@ff.uns.ac.rs

MAGYAR BESTSELLEREK, IRODALMI (VILÁG)- SIKEREK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT¹

Hungarian Bestsellers Between the Two World Wars

Mađarski bestseleri između dva svetska rata

Az első világháború kitörésének és történetének centenáriuma elsősorban autentikus naplókra, naplóregényekre irányította a figyelmet a magyar könyvkiadás területén. Megjelentek korábban hagyatékokban őrzött és levéltári anyagként számon tartott levelezések, naplók (pl. Andrassy Ilona grófnő naplója és levelezése, több vajdasági katonanapló Csorba Béla és Ökrész Károly gondozásában). Ugyanez a tendencia emelt ki a feledésből néhány, korábban népszerű, majd elfelejtett első világháborús hadifogolyregényt, mindenekelőtt Markovits Rodion *Szibériai garnizon* (1928) című alkotását. A magyar irodalom példátlan sikerű bestsellere, majd szerzőjének irodalmi bukása a mai napig kézzelfogható ki nem vizsgált jelensége a magyar irodalom alakulástörténetének. Az *Aranyvonat* (1929) elmaradt sikerét az eddigi néhány magyar átkísérlet elsősorban a szerző személye és viselkedése kiváltotta ellenszenvre vezette vissza. Azonban, ha a regények történetét elkülönítjük a Markovits-legendától, s a korszak, azaz a XX. század harmincas éveiben napvilágot látott európai, illetve magyar háborús regények keletkezés- és recepciótörténeti kontextusában szemléljük őket, több hasonló vagy megegyező jelenséget észlelhetünk. A tanulmány Markovits Rodion *Szibériai garnizon* című regényének recepciótörténeti vonatkozásait ebben az összefüggésben értelmezi, veti össze olyan vajdasági magyar példákkal, mint Munk Artúr, Darvas Gábor vagy Szabó István–Andrée Dezső első világháborút tematizáló regényei.

Kulcsszavak: Markovits-legendá, hadifogolyregények, első világháború, újrakiadások

---

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektuma keretében készült.

A Markovits-legendá

A Markovits Rodion-történetből talán nem is annyira a *Szibériai garnizon* (1928) magyar irodalomban példa nélküli sikertörténete, mint inkább folytatása, az *Aranyvonat* (1929) „bukása” alkotott (negatív) legendát. Az urbánus történetek eszköztárából építkeznek: a szociális értelemben alacsony sorból felemelkedő hős – szerencsésének és szellemi képességeinek köszönhetően – hírnévre és mesés vagyona tesz szert, hogy szocializációjának hiányosságai, jellemének visszasságai (kalandorhajlam, szenvedélyek, összeférhetetlenség) következtében el is tékozoljon az ölébe hullott, egzisztenciális értelemben kivételes lehetőségeket. A sors iróniája, hogy később, megváltozott magatartása és pozitív irányú törekvései ellenére sem sikerül visszaállítania az elrontott rendet. Az életmű emlékezetből való teljes kiesése fátumszerű büntetésként értelmezhető e kontextusban, miként a késő utókor odafordulása, s a legenda ilyen értelmű újraalkotása a „megkészt elégtétel” jelentéseit abszorbeálja.

Legismertebb regényeinek XXI. századi újrakiadásai (2009, 2011, 2013) felélesztették magát a Markovits-sztorit is. A legendaalkotás eljárásaira mutat (gyakran még mai recepciójában is [Szabó Sz. 2013]) alacsony sorból való felemelkedésének eltúlzása, túlhangsúlyozása. A *Szibériai garnizon* egy állástalan, vidékről a nagyvárosba, majd az orosz frontra került újságíró szemszögéből láttatja az első világháború kitörésének, lefolyásának, keleti frontjának eseményeit, a fogságba esettek életét és szenvedéseit, akinek alakja és élményei bizonyos szinten megfeleltethetők Markovits Rodion (született: Jakab) életének tényeivel², ugyanakkor a regény műfaji kódjai, illetve a műfajra történő írói reflexió („kollektív riportregény”³) el is távolítja a szerző személyétől: a

² „Markovits Rodion 1884. július 15-én született Kisgércén, és 1948. augusztus 27-én hunyt el Temesvárott. Marosvásárhelyen és Budapesten jogot tanult. Az első világháborúban orosz hadifogságba került. Belépett a Vörös Hadseregbe, és harcolt az orosz polgárháborúban. A világhírű író, Jaroslav Hašek mellett tagja volt az I. Nemzetközi Brigádnak, amely bolsevik utasításra egy aranyvonaton [az »első aranyvonat«: vasúti szerelvény az orosz polgárháborúból – B. E. megj.] elszállította a köztársaság [valójában a cári nemzeti bank – B. E. megj.] aranyát. A két író valószínűleg személyes kapcsolatban állhatott egymással [elterjedtebb vélemény szerint soha nem találkoztak – B. E. megj.] krasznójarszki tartózkodásuk ideje alatt, mégis egymástól függetlenül írták meg világháborús nagyregényeiket: Hašek a *Švejk*et, Markovits pedig 1927-ben a *Szibériai garnizon*ot. Érdekesség, hogy Markovits a keresztnévét Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regénye főhősének neve után vette fel” (Baliga 2014, 121).

³ „A kolozsvári *Keleti Újság* munkatársaként közreadott hirdetésére több száz régi hadifogoly jelentkezett, akik levelekben számoltak be neki orosz lágerbeli tapasztalataikról. Ennek nyomán született meg sikerregénye, amit ő maga kollektív riportregénynek nevezett” (Baliga 2014, 121).

személyes élmény közösségivé oldására, egyetemességére, az egyénitől való elvonatkoztatására mutat rá.

Markovits [Jakab] Rodion avasi haszid zsidó család sarja. *Szibériai garnizon* és *Aranyvonat* című regényeiben történik rá utalás, de nem jelentésalkotó mozzanat főhősének zsidó származása.⁴ Kisgércei gyerekkorának *Reb Áncsli és más avasi zsidókról szóló széphistóriák* (1939) című novelláskötetében állít emléket; ez az egyetlen olyan könyve, amelynek összefüggő történeteiben az izraelita közösségi/vallási kultúra elemei képezik a legfőbb jelentésalkotó erőt, s amelyben ennek az identitásnak az idegenségét mutatja be:

A Reb Áncsliban megrajzolt falu főszereplői a zsidó lakosok, akik nem csupán nyelvi, hanem vallási kisebbségben is élnek. Nem derül ki egyértelműen, hogy kinek is szánja Markovits a kötet írásait, azonban a jiddis „szaknyelv” és a magyar elbeszélői hang keverésével mindenki részévé válik annak a gyökértelen (tulajdonképpen temető nélküli), sokáig még elegendő felnőtt férfit sem számláló közösségnek, amelyről szólnak a szövegek. Érthetővé válik a másik kultúrába ágyazott, más vallású emberek problémája, gondja – ironikus módon megírt, anekdotaszerű történetek juttatják célba a szerzői üzenetet (Dénes 2013).

Az *Előhangban* (Markovits 2014, 12–17) a szerző kimért utalást⁵ tesz egy évtizeddel korábbi irodalmi sikereire (közvetve sikertelenségeire is), miközben teljes mértékben azonosul az általa ábrázolt világgal, s erre határozottan reflektál: „Avasi zsidókról szólnak e históriák. Avasi zsidókról, kik mi is voltunk, a mi családunk is” (Markovits 2014, 14). Néhány bekezdéssel később az élményközösség motívumát szociokulturális mozzanattal árnyalja:

Ott élnek ezek a zsidók, akikről itt szó lesz. Ott torpannak meg még északabbról vagy keletről jövet. Ott élnek mélyen vallásos életüket, többnyire már nem alapos tudásban, hanem inkább rajongásában a szent Tannak. Ott vetkőzik le a kaftánt, és indulnak – ha elindulhatnak – a kis- és

---

⁴ „Ebben a könyvében arról beszél tehát Markovits, amiről még soha. A fogságáról szóló regényekben utal arra, hogy zsidó származású, de ott ennek nincs különösebb jelentősége. A gyermekkoráról szóló más írásaiban pedig inkább hallgat róla. Később, 1948-ban bekövetkezett haláláig nem említi többet – még a könyvet sem. Teljesen érthetően: A *Reb Áncsli* néhány írásából kiderül, hogy Markovits Rodion – eredetileg Jakab – a városi értelmiséghez akart csatlakozni, a hit sem jelentett erős kötődést a számára – a gyors asszimiláció útját választotta” (Schiller 2014, 8).

⁵ „És vizsgáztam én már írásból is, egészen nagy és bizonyára hozzáértő közönség előtt. Gyanútlanul és fölényesen és sikeresen vizsgáztam. Még egy kis hányavettség, egy kis legénykedés is volt bennem, irodalmi szülöttem pedig meg éppen büszke magabizással állta a kritikus tekinteteket” (Markovits 2014, 14).

nagyvárosok ritkán teljesülő, vajmi sokszor életemésztő üzletábrándjai, életábrándjai felé.

Hozzájuk tartozom, közülük indultam: e sorokban pedig hozzájuk térek meg (Markovits 2014, 16).

A 2014-es kiadáshoz bevezetőt író Schiller Erzsébet „a tragédia homályos előérzetét”-t sejtí Markovits Rodionnak a gyermekkor világa és a zsidó identitás felé – épp e „vészerhes időkben” (1939-ben) – történő odafordulásában, ami azért érdemel figyelmet, mivel még ezekből a szövegeiből is egyértelműen kitűnik, hogy az író „a városi értelmiséghez akart csatlakozni, a hit sem jelentett erős kötődést a számára” (Schiller 2014, 8). Ezek a mozzanatok nagyban árnyalják az általunk Markovits-legendaként kezelt „siker- és bukástörténet”-et, amely „az irodalmi elit” megértő gesztusa révén kiemelkedő, de azt méltatlanul eltékoztató „vidéki tuskó” (Szabó Sz. 2013) esetéről szól. A legenda létrejöttéhez nagyban hozzájárult Kellér Andor *Tökász* (1978) címen megjelent groteszk portréja, amely – miként maga a kiadás fülszövege is taglalja – „oknyomozó riport”, de ugyanakkor „mulatságos történet” (Kellér 1978) is, tehát szépirodalmi karakterisztikák mentén (is) működik, ezáltal eltávolodik a dokumentatív szemlélettől.

Szekernyés Jánosnak a Markovits-történet valóságanyagát feltáró tanulmányából (Szekernyés 2011) viszont egyértelműen kiderül, hogy Markovits Rodion jómódú kereskedőcsaládból⁶ származott, akinek neveltetésére különös figyelmet

⁶ „A későbbi író apja, aki Pozsonyban elvégezte a jesivát, s fiatal korában néhány nagyobb külföldi városban is megfordult, volt a falu legtehetősebb zsidó lakosaként az előimádkozó, aki szombatokként felolvasta a Tórát, s megtanította a közösség tagjait az imarendre. »Fegyelmezett agyú, világlátott, céltudatos és bőismeretű, acélos logikájú embernek« nevezte és minősítette édesapját Markovits Rodion, olyan gazdálkodóként és kereskedőként emlegette, aki szívesen idézte alkalmanként W. Shakespeare, J. W. Goethe, Fr. Schiller és H. Heine műveit. A nagyobb ünnepekre a kisércei zsidók átmentek imádkozni Turcra, Lekencére vagy Halmiba, ahol rabbi is szolgált. Markovitsék pléhfedeles házának ebédlője változott aztán hosszabb időn át alkalmi imateremmé, amelyben a frigyszekrényt is őrizték benne a Tórával, sófárral és megilával, amelyeket az író édesapja íratott, vásárolt és adományozott a hitközségnek. Családi házuk kertjének végében, a napsütötte domboldalon biztosítottak helyet a zsidó temetőnek. Tehetősebb kereskedőként, a falusi kocsmá és szatócsbolt tulajdonosaként Markovits József – akit hitsorsosai Reb Sijének hívtak és szólítottak, s aki vasúti talpfákkal, zsindegyházzal, szilvóriummal és lekvárral üzletelt – alkalmazott rendszerint zsidó tanítót, melamedet is a falu mózesvallású gyermekei számára. Markovits Józsefet megválasztották a turci kerület ortodox zsidó hitközségének elnökéül is. Bécsbe, Krakókba és New Yorkba is szállított lekvárt és avasi kóser pálinkát. Összel és télen, a szilvaszüret idején és után három pálinkapárló kazánt s negyven hatalmas, ötmázsás lekvár-főző üstöt – amelyeket a salgótarjáni vasgyárban öntetett – üzemeltetett. Az alapanyagot – a cefrét, valamint a kimagozott szilvát – ezer, a földbe süllyesztett természetes hordóban tárolta” (Szekernyés 2011, 53).

fordítottak, ezért ismert és tekintélyes családból való nevelőnőt⁷ alkalmaztak mellé. Ugyancsak nem feleltethető meg a tényeknek a legenda azon sugallata, miszerint a *Szibériai garnizon* nagy sikerének hírére egy teljesen ismeretlen, a nagyvárosban csetlő-botló, tájékozatlan, „isten háta mögötti” vidékiségek gyámoltalanságát takargatni képtelen figura érkezett a fővárosba, hiszen életrajzából tudjuk, hogy Markovits 1903-tól kezdve Budapesten jogot tanult, s noha ügyvédvizsgát Kolozsvárott tett, budapesti irodákban bojtárkodott. Jogi tanulmányait egy időre abbahagyta, mivel bölcsészeti kurzusokat látogatott, fontos ismeretségeket kötött; megismerkedett Csáth Gézával, Jász Dezsővel, Kosztolányi Dezsővel és Karinthy Frigyessel is (Szekernyés 2011, 5). Számos fővárosi lap munkatársa lett. Tanulmányai befejeztét követően egy ideig igazgatói állást töltött be Budapesten, itt kötött házasságot, bérelt lakást feleségével, és gyermekük is a fővárosban látta meg a napvilágot 1911-ben. A háború kitörése és saját besorozása miatt megy haza családjával a védettebbnek hitt avasi szülőföldre. A *Szibériai garnizon* kéziratával is, igaz, némi bizonytalanságot, sikertelen és elutasító kiadói tárgyalásokat követően, megtalálja Hatvany Lajos személyében a megfelelő támogatót és kiadót.⁸

A „világirodalmi” pillanat

A legújabb kutatások és elemzések (Szekernyés 2011, Hammerstein 2011, Baliga 2014) – a megbotránkoztatóan nyers modorú, zsidó vicceket mesélő (Hammerstein 2011) Markovits zseniálisnak tűnő, majd taszító megjelenésére való rávetítés helyett – mind a *Szibériai garnizon* sikerét, mind az *Aranyvonat* bukását irodalomszociológiai jelenségekkel hozzák összefüggésbe.

Az első világháború befejeződése utáni egy–másfél évtized elegendő időbeli távlatnak bizonyult, hogy az átélt tragédia/trauma élményeivel, következményeivel és tanulságaival szembenézzen a világ. Nem véletlen, hogy Amerikában és Nyugat-Európában is ekkor jelentek meg és váltak világsikerré olyan háborús regények, mint Erich Maria Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* (1929), illetve Ernest Hemingway *Búcsú a fegyverektől* (1929) című regényei. Szekernyés János ezt a következő folyamatokkal magyarázza:

Az 1920-as évek második felére jórészt lezárult a háborús irodalom első szakasza, amelynek a „felelősség” megállapítása, elemzése és tisztázása volt az alapvető problémája. Európa-szerte sok ezer memoár, vitairat,

---

⁷ Simonyi Zsigmond (1853–1919) ismert nyelvész hűgát, Simonyi Szerafint.

⁸ Nem egyedülálló eset sem a világ-, sem a magyar irodalom alakulástörténetében. Pl. Petőfi Sándor 1844-ben Vörösmarty Mihályt keresi fel Pesten.

regény, katonai szakkönyv, politikai eszmefuttatás született az I. világháború kitörésének okairól, lefolyásáról, jelentősebb ütközeteiről, drámai következményeiről, a megkötött diktatórikus békéről stb.

Az 1920-as évek végére aztán immár kellő távlatok teremtődtek a nacionalista indulatoktól mentesebb, nyílt és elfogulatlan visszatekintésre, a bekövetkezett társadalmi és politikai átalakulások pedig lehetőséget nyújtottak a világháború egyes eseményeinek, gyökeres fordulatainak jobb, behatóbb megértésére és magyarázatára, ugyanakkor a személyes élmények, tapasztalatok felelevenítésén, elmesélésén, előadásán túlmenően fokozottabb mértékben került előtérbe az „emberiség” egyetemes, „kollektív” tragédiájának fölismerése, számbavétele és tudatosítása (Szekernyés 2011, 52).

Markovits a *Szibériai garnizonnal* – a *Keleti Újság*ban közzétett felhívása, s a regény alcímévé tett műfaji reflexió mutatja: nem véletlenül – a kollektív trauma feloldásának társadalmi igényére érzett rá, találta el ehhez a legadekvátabb hermeneutikai pillanatot és beszédmódot. Felhívására több száz volt hadifogoly jelentkezett, és osztotta meg a háborúról és a hadifogságról szóló történeteit. Az író mégsem teljesen dokumentatív formában adta közre ezeket, hanem személyes tapasztalatain átszűrve, lírai átéltséget sem nélkülöző, a kisember szenvedéstörténetét, hősiességét, a kollektívból az egyén tragédiáját kiemelő és megjelenítő „eposzi” karakterű regényben, miközben az elviselhetetlen, a kilátástalan, sőt, a borzalom is az irónia távolító ereje révén mérséklődik elbeszélhetővé és leírhatóvá.

Az évtized magyar, vajdasági magyar és világirodalmi hadifogolyregény „termése” kontextusában értékelve a regényt, kivehető, hogy a *Szibériai garnizon* rendkívül jól illeszkedik az európai társadalmi mozgásokhoz, lélektani folyamatokhoz (mint például a nagy háború kiváltó okainak megértésére, tragédiájának felmérésére, a kiábrándulás feloldására tett irodalmi kísérletek), sok szállal kötődik elbeszélői modellekhez.⁹ De épp eléggé egyedi is ahhoz, hogy ne csupán egy szokványos, ún. „tucatregény” legyen.

⁹ „Mintegy tíz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a figyelem egy másik nézőpontból is az első világháború élményanyaga felé forduljon. A húszas–harmincas évek fordulója egyébként Európában is a háborús irodalom nagy korszakának tekinthető: Remarque regénye, a *Nyugaton a helyzet változatlan* 1929-ben, Céline-é, az *Utazás az éjszaka mélyére* 1932-ben jelent meg. Markovits művét 1928-ban adták ki, és ezzel itthon ő jegyezte az első hadifogoly-regényt. Munk Artúr *A nagy káder* című, szintén elfelejtett regénye csak két évvel később, míg Kuncz Aladár *Fekete kolostora* 1931-ben jelent meg, Markovits tehát idehaza elsőként jelentkezett egy olyan témával, amely milliókat érintett: szinte minden családban akadt egy hadifogoly” (Hammerstein 2011).

A(z) (nyugat-)európai irodalmi jelenségek, műfajok és alkotások közül legtöbb rokon vonással Jaroslav Hašek és Erich Maria Remarque ismert regényeihez, a *Švejk*hez (1923) és a *Nyugaton a helyzet változatlan*hoz (1929) kapcsolódik, bizonyos motívumai a *Búcsú a fegyverektől* (1929) világával is rokonítja Markovits regényét. Arra nyilván már sohasem kapunk választ, hogy a háborúba vetett jámbor, együgyű kisember jellegzetes figuráját megalkotó és sorsát a groteszk eszköztára révén megjelenítő Hašekkel találkozott-e valaha, állt-e vele személyes kapcsolatban akár a krasznojarszki tábor lakójaként, akár az „aranyvonat” utasaként. Az sem kizárt, hogy Markovits Rodionhoz eljutott a *Švejk* híre, noha magyarul először Karikás Frigyes fordításában 1930-ban, Párizsban látott napvilágot. (Ha Markovits Rodion 1927-ben ismert valamit belőle, arra az ismeretre csak eredeti vagy közvetítő nyelven tehetett szert.) Ironikus beszédmód jellemzi a *Szibériai garnizon* narratíváját is, névtelen főhőse azonban csak kisemberi mivoltában hasonlít a derék katonához, másként épp az ellenkezője; jámborság helyett inkább „kópé” öntudata van: a „jég hátán is megélő” tipikus figurája.

A *Nyugaton a helyzet változatlan* és a *Búcsú a fegyverektől* vonzatkörébe elsősorban recepciótörténeti szempontból illeszthető. Miként Remarque és Hemingway számára a világhírnevet, Markovits Rodion esetében is e háborús regénye hozza meg a magyar irodalom alakulástörténetében ritkán konstituálódó azonnali európai elismertséget. A *Szibériai garnizon*t tizennégy nyelvre fordították le, sikerére való tekintettel a londoni *Daily Mail* szakított korábbi gyakorlatával, és már könyv alakban napvilágot látott regényt tett közzé folytatásokban (Hammerstein 2011). Az európai háborús irodalmi diskurzusokhoz erősen rokonítja a *Szibériai garnizon*t főhősének „kivülálló” pozíciója, az a mozzanat, hogy – akár *Švejk*, Paul Braumer vagy Frederic Henry – az erdélyi, állástalan jogász/újságíró is (sok százezer katonához hasonlóan) „értetlenül”, úgy kerül a világméretű katasztrófát előidéző – kezdetben „igazoltnak” hitt – háborúba, hogy „átverték”. Fontosak a hasonlóságok, mivel egymástól függetlenül – a *Švejk* kivételével – szinte ugyanabban az időben íródtak és jelentek meg ezek a regények, ezért szinte kizárt közöttük a szövegáthallás, az intertextuális áthajlás – mégis megegyező tartalmakat és motívumokat tárnak olvasóik elé.

A korabeli „traumairodalmat” inspiráló igényekre és a jelzett irodalom kiterjedéseire mutat, hogy a ma vajdasági magyar irodalomnak nevezett térségben is sorra íródtak és jelentek meg hasonló tematikájú és műfaji karakterisztikákkal rendelkező alkotások, többnyire (napló)regények. A térségi irodalom aktuális korszakának legismertebb hadifogolyregénye Munk Artúr (1886–1955) *A nagy káder* (1930) című, ugyancsak Budapesten megjelent és négy kiadást

megért, akkoriban népszerű műve, melyet – a *Szibériai garnizon* utóéletéhez hasonlóan – nem kevésbé vetett feledésbe a múltó idő (és némi retrográd ideológiai szemlélet¹⁰). Munk második háborús regénye, *A hinterland* (1933) is sok hasonlóságot mutat az *Aranyvonat* történetével. Könyvismertetőjét Schöpflin Aladár 1929-ben¹¹, a *Nyugat* lapjain, *Hadifogoly-könyvek* egységes cím alatt a Markovits-könyv bírálóval együtt közölte. Művét – a kor uralkodó divatjának megfelelően – Munk sem nevezi regénynek; az „egy pleni feljegyzései” meghatározással igyekszik – a fiktív tartalmak helyett – dokumentatív jellegét erősíteni.

1930-ban, Újvidéken látott napvilágot Darvas Gábor (1889–1972) „*Mindent megdöntöttem és mindent megfontoltam...*” című, a szerző valós élményein alapuló, a történetek után mintegy másfél évtizeddel – azaz az első világháborús regények konjunktúrájának idején – íródott naplóregénye. Az ugyancsak zsidó származású, gépészmérnök Darvas – sok kortársához hasonlóan – a háborús propagandának bedőlve, hazafíúi kötelességtudattól vezérelve jelentkezett önként katonának. Szerbiában esett hadifogságba, betegedett meg kiütéses tífuszban, élte túl a járványkórház borzalmait, majd az Albánián keresztül visszavonuló szerb hadsereg hurcolja magával rettenetes körülmények között, hogy aztán egy Szardínia melletti lakatlan, kolera sújtotta szigetre kerüljön bajtársaival, embertelen körülmények közé. Regényét a kortárs kritika elismeréssel fogadta: a térségi irodalomalkotás vezéregyénisége, Szenteleky Kornél (1893–1933) azt írja róla 1931-ben, hogy „a határokon által nem szerveződő könyvterjesztés” miatt „csak a Vajdaságban van megérdemelt, szokatlanul élénk sikere” (Szenteleky 2000, 25).

A hadifoglyok szenvedései, a hazatérés, az otthon iránti vágya, illetve az embertelenségből és a mocsokból (pl. a valjevói tífuszkórházban, vagy a

¹⁰ A második világháborút követően, polgári származása miatt, mind Markovits Rodion, mind Munk Artúr „osztályidegen” elemnek számított, és a bolsevik forradalomról alkotott regénybeli képeik és megítéléseik sem feleltek meg teljes egészében az utókor uralkodó álláspontjának. „Az *Aranyvonat* 1945 utáni megítélése az uralkodó ideológiából következett. Eszerint a mű az undok imperializmus terméke. Írója áruló, aki csupán az osztályharc történetén gúnyolódik. Ez azonban nem igaz, mert származása és egyetemi végzettsége révén Markovits eleve osztály-idegennek számított. A mai kutatók nem ismerik az olvasók véleményét, csupán a kritikusokét, akik azonban ideológiai meggyőződésük következtében tévesen ítélték meg a művet” (Baliga 2014, 121).

¹¹ Annak – feltehetően – kiadástörténeti magyarázata van, hogy Schöpflin Aladár egy 1930-ban napvilágot látott könyvről a *Nyugat* 1929-es számában közöl ismertetőt. Erre van példa a Vajdaságban is: Csuka Zoltán ismertetője 1931-ben Szabó István–Andrée Dezső légiós regényéről, amely jelzése szerint 1932-ben jelent meg.

fogolytáborra alakított lakatlan, víz nélküli szigeten) önerőből, élni akarásuk révén kiemelkedő hétköznapi emberek hősiességének ábrázolásában közel áll a *Szibériai garnizon*, illetve *A nagy káder* világához. A háborús propaganda, a hazugságok, az osztrák–magyar tisztikar felkészületlenségének leleplezésében is az iróniának azokat a regisztereit szólaltatja meg, amelyekkel Markovits Rodion és Munk Artúr teremt adekvát nyelvet mondandójának kifejtéséhez; ez utóbbi opusából nem annyira *A nagy káderrel*, mint inkább a szerbiai hadszíntéren is játszódó *A hinterlanddal* rokonítható. Noha a „*Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam...*” nem a galíciai hadszíntéren játszódik, számos, a Markovits- vagy a Munk-regényekhez hasonló, sőt, azokkal teljesen megegyező epizódja van.¹² Különösen erőteljes képet alkot mindhárom szerző a háborúba „ájuló” nemzet(i) (elit) elbizakodottságáról, majd a kegyetlen valóságra történő ráébredésről. (*A nagy káder* inkább tárgyilagos beszédmódjával hat, míg *A hinterlandban* már a humornak ez a keserű változata érvényesül.)

A császári proklamációkat mind Munk Artúr, mind Darvas Gábor iróniával tematizálja regényében (Bence 2015a).

- A kiskésit neki!... Ezt ugyan öfelsége jobban is meggondolhatta és megfontolhatta volna...
- Hagyd az öreg Prohászkat. Ez mind Berchtold gróf műve...
- Ne bántsátok Berchtold grófot! – szólt Nagy zászlós. – Elég baj az szegénynek, hogy az idén nem mehet nyaralni meg golfozni... (Munk 1981, 17).

Mire a levelek lehullanak a fákról, mindannyian otthon leszünk... A császárnak ez a kijelentése ömlött végig a szerb fronton 1914 októberében. [...] A császár jóslata csak nem akart teljesebbé menni. Kombináltunk és variáltunk, e körül forgott minden téma, miközben a késő őszi nap lankadt melegét élveztük, elhemperedve a lehullott száraz avaron...

- Ravasz ember az a Vilmos. Nagyon határozatlanul tűzte ki a dátumot
- vélte az egyik.
- Annyi bizonyos, hogy lassan fogynak a levelek – hangzott a reményvesztett válasz (Darvas 1930, 5–6).

A keserű felocsúdás a bajtársak, a barátok és a közeli ismerősök elvesztésének, azaz az áldozatok értelmetlensége tudatosulása pillanatában következik be. A Darvas-regény – a történetekre vetülő másfél évtizedes megértési távlat függ-

---

¹² Korábbi tanulmányaimban (Bence 2015a, 2017, 2017a) részletesen is vizsgáltam ezeket a textuális összefüggéseket.

vényében – már ezzel a konklúzióval indul: „Eleinte csak egy kis kirándulási kalandnak számított az egész. Olyan nagygyakorlatfélének. Csak mikor az első halottak véres hulláján ültünk s a sebesültek kínos jajveszékését hallgattuk, ébredtünk fel. Hohó, itt mégsem vaktöltéssel lövöldöznek” (Darvas 1930, 5).

Hogy egy jelentős kollektív tapasztalatról, nem csupán néhány magyar író háborús élményei ihlette narratíváról van szó, jól mutatják azok a hasonló, vagy megegyező reflexiók, illetve epizódok, amelyek a világirodalmi/európai összefüggésként említett Remarque-, valamint Hemingway-regényekben olvashatók. Ezt példázza a *Nyugaton a helyzet változatlan* (az iskolapadból felületes és durva kiképzésüket követően a harctérre vezényelt) Paul Braumerjének és barátainak pusztulástörténete, miképp Markovits Rodion elbeszélőjének hangja is a jó barátok értelmetlen és indokolatlan elestének, kivégzésének, pusztulásának leírása során válik „karcossá” és kiábrándulttá. A Darvas-regényben ilyen súlyosan kijózanító pillanat a szerző világlátását tükröző, a világméretű katasztrófában intellektuális szólalomot, egy humánusabb, igazságosabb világ illúzióját képviselő Mayer Gyurka elvesztése. A *hinterland* záróképe Stein Leó abszurd körülmények között, a teljesen szétesett, szétzúllott olaszországi fronton történt elését vetíti elénk. A számos, maróan gúnyos jelenet mellett az egyik legdöbbenetesebb, amikor Stein, megérkezve olaszországi állomáshelyére, már egyedüli tiszt a vonaton, mivel a többiek, beleértve az élelmesebb legénységet is, egytől egyig kereket oldanak. Annak a naiv és gyámoltalan alattvalónak a története ez, aki teljesen kívülállóként válik idegen ideológiák áldozatává. Holttestének lezúllott, csavargó disszidensek általi levetkőztetése és kirablása a háborúnak az embert minden méltóságától megfosztó, erkölcsiségéből kivetkőztető hatását mutatja.

Megegyező sajátossága e regényeknek a tisztikar felkészületlenségének, hozzá nem értésének, korrumpáltságának és kegyetlenségének a józan ember perspektívájából történő láttatása (Bence 2017, 113). A *hinterland* és a „*Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam...*” a szerbiai fronton történeteket (is) ábrázolja, A *nagy káder* és a *Szibériai garnizon* csatajelenetei a galíciai fronton játszódnak.

Közben Potierek hadserege rendetlen futásban, fejvesztve menekült. A föld állandóan rengett a visszavonuló csapatok dörgésétől. A szerbek gyors hátrahúzódása ügyes hadicselnek bizonyult, s támadásba ment át. Erre a jeles osztrák hadvezér úgy látszik, nem számított. A minden rendszer nélküli handabandázás következményei most mutatkoznak, s az osztrák recept szerint gögös-dölyfös tudatlanságban készült haditerv ségyenteljesen omlott össze (Darvas 1930, 242).

Regények mellett autentikus naplók is beszámolnak az első világháború fronteseményeiről. Csáth Géza naplóját korábbról ismerjük, ugyanakkor a háború eseményei az ő esetében sajátos szempontból, a morfinista világlátásán keresztül tükröződnek. Munk Artúr háborús naplója csak 1999-ben jelent meg Szabadkán; *A nagy káder* és *A hinterland* világát ezért csak utólagosan értelmezheti. Napvilágot látott emellett 2014-ben, Újvidéken egy, az első világháború mindhárom nagy hadszínterét (tehát Szerbiát, Galiciát és Észak-Olaszországot is) megjárt temerini asztalosmester, K.(ozma) József¹³ visszaemlékezése. Az 1940-ben papírra vetett, a naplóírás rendjét követő, ugyanakkor a rálátási távlat révén már konfesszióvá oldódott napló a vizsgált regényeket, különösen a Darvas-regényt és Munk Artúr regényeit, a szemtanú leírásaival hitelesíti. Szinte biztos, hogy – bár nem esett fogságba – ugyanott járt, mint a valjevói tífuszkórház betegként hadifogságba hurcolt Darvas Gábor, amikor vele szinte megegyező módon reflektál a szerbiai hadi történésekre:

Kétnapi táborozás után továbbmentünk Brankovicán keresztül Valjevó felé, de a félúton egyszerre csak egy honvédhuszár vágat a parancsnokunkhoz parancsral, hogy azonnal forduljunk vissza, mert a szerbek áttörték a frontot. A Potiorek-féle árulás ekkor volt (K. József 2014, 16).

Kaland, háború és forradalom

1931-ben (?), Újvidéken jelent meg a Szabó István–Andrée Dezső szerzőpáros jegyezte *Egy legionista naplója. Hat esztendő a Francia Idegenlégióban* című kétkötetes légiós (kaland)regény.¹⁴ Első részének utolsó két fejezete az

---

¹³ „A szerző, Kozma József vezetéknevének csupán kezdőbetűje kerülhetett a könyv élére, mivel örököse ehhez makacsul ragaszkodott, számomra teljesen érthetetlen okok folytán, hiszen a *Létünkben* 2010-ben közölt részletek alapján a téma iránt érdeklődők előtt aligha maradt titok a visszaemlékezések írójának kiléte. Többször is próbálkoztunk ugyan meggyőzni a hozzátartozókat álláspontjuk megváltoztatására, ez azonban nem sikerült. Bele kellett törődnünk, hogy vannak irracionális félelmek is, amelyek mára már elveszítették létalapjukat, de néhány évtizeddel ezelőtt még nagyon is reálisnak voltak tekinthetők. Végül a sajtó alá rendezés és a történelmi koordináták kijelölése, valamint az egyéb szerkesztési és szervezési kérdésekben velem együtt tevékenykedő Ökrész Károlynak lett igaza, ugyanis végül a kézbe vehető kötet varázsa, s talán az első, januári temerini könyvbemutató pozitív visszhangja megtörte a jeget, és az Újvidéki Magyar Olvasókör által szervezett júniusi bemutatóra már a hozzátartozók is eljöttek, és jogos büszkeséggel fedték fel K. József kilétét” (Csorba 2015, 126).

¹⁴ A műfajjelölés alternatív módja azért szükséges, mert igazából az első, *Egy legionista naplója* címet viselő kötetben szó nem esik légiós kalandokról: a főszereplőnek a légiós élményeket megelőző, ún. ifjú éveit és kalandjait meséli el.

első világháború galíciai/volhíniai frontján játszódó eseményekkel foglalkozik. Megjelenésének pontos éve¹⁵ mellett tisztázatlan Szabó István személyének kiléte is. A könyv adatai szerint Szabó István autentikus naplójegyzeteit – a később tragikus sorsú¹⁶ – Andrée Dezső rendezte sajtó alá. Azonkívül, hogy Andrée – állítólag – 1926-ban Párizsban találkozott egy újvidéki származású, volt idegenlégiós katonával, akinek jegyzetei és elbeszélései alapján jött létre ez a – vajdasági magyar irodalomban páratlan – légiós (kaland)regény, semmi érdemlegeset nem tudunk a mű keletkezésének körülményeiről. S ezek az adatok is meglehetősen kérdésesek. A napló fiktív természetéhez nem fér kétség, mivel főhősének (légiós) kalandjait 1930-ig beszéli el, miközben eredeti hősről úgy tudni, hogy 1926-ban már leszerelt katona. Nincs adat arra vonatkozóan, hogy Szabó (ha létezett!) harcolt-e az első világháborúban, s volt-e hadifogoly, viszont ismeretes, hogy Andrée Dezső, noha fogságba kerüléséről nincs tudomásunk, járt katonaként a háború több hadszínterén: többek között a regényben ábrázolt Galíciában (esetleg Volhíniában) is.

Az *Egy legionista naplójának* hős-elbeszélője 1915 szeptemberében Dubnónál esik fogságba.¹⁷ Története és reflexiói több egyezést, illetve hasonlóságot mutatnak mind a Markovits-, mind a Munk-regények epizódjaival, illetve utalásaival, többek között a háborús eufória ábrázolásában, vagy pedig az osztrák–magyar tisztek felkészületlenségének, téves döntéseinek bemutatásában (Bence 2017).

Szokás szerint el akarjuk végezni az üteg belövését, megtiltják azzal az indoklással, hogy feltűnést keltene. Száznyolc ágyú áll két kilométeres szélességben összezsúfolva, közülük több mint kétharmada ma érkezett és csupán térkép után, vagy szemmérték szerint kezdi majd meg hajnalban

¹⁵ Gerold László *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikona* (2001) szerint mindkét kötet 1932-ben jelent meg, ami azért kérdéses, mert az *Egy legionista naplójáról* 1931-ben jelent meg könyvismertető *A Mi Irodalmunkban*. Csáky S. Piroska könyvtörténeti bibliográfiájában az 1932-es esztendő jelöli a megjelenés évének, noha a bevezető *A diktatúra kora (1930–1932)* című fejezetében kifejti, hogy „mindkét könyv évjelzet nélkül, 1930-ban készülhetett. A naplójegyzetek 1929-cel végződnek, a könyv mindenképpen a harmincas évek elején készülhetett, akkor volt időszerű” (Csáky S. 1988, 29) (Bence 2017a, 118).

¹⁶ Noha nem sikerült rábizonyítani, hogy együttműködött a fasisztákkal, mi több, köztudott volt, hogy az 1942-es atrocitások idején megmentette utcája lakóit, 1944. december 29-én a hadbíróóság halálra ítéli és kivégzik (Gerold 2001, 2016). Számlájára német kulturális egyesületek tagságát és tisztségeit írhatták legfeljebb.

¹⁷ Hadtörténeti kutatások – ami, természetesen, nem területe e dolgozatnak – hiányában, csak feltételezzük, hogy a regényben elbeszéltek az osztrák–magyar hadsereg gorlice-tarnóvi (1915 júniusa) áttörését követően, téves döntések előidézte kudarcának, az orosz csapatok őszi ellen-támadásának idején történhetek.

az úgynevezett tüzérségi előkészítést. A tapasztalt öreg tüzérek csóválgatják a fejüket: „Nem lesz jó vége ennek!” (Szabó–Andrée 1931, 217).

A nagy káder vonatkozó epizódjában:

Mindjobban hátráltunk az orosz lövészárkok mögé. Kísérőink ragyogó arccal mutogatták a zsákmányolt likőrös, pálinkás üvegeket. Az első állásban megszámolhatatlan mennyiségű tojásos-konyakot találtak.

A szomorú menet, amelyben lehettünk vagy ötszázan, az orosz tüzéralások mellett haladt el. A tüzérek ingujjra vetkőzve, vigyorogva töltötték az ágyúkat. Az ágyúk mellett mindenütt gránáttölcsérek meredtek ránk. Nem tetszett a bakáknak, hogy a gránáttölcsérek az ágyúk körül ásítottak és a lövegek nem tettek kárt a nehéz mozsarakban, amelyek pedig olyan nagyon kínoztak bennünket három napon keresztül.

Az egyik rongyos baka ki is adta a mérgét:

– Tudod-e, komám, kérdezte a mellette baktató másik rongyost, hogy miért lőnek a tüzérek mindig mellé?

– No?

– Azért, mert bal kézzel lőnek...

– Oszt mé lünek bal kézzel?

– Mert a jobb kezükkel vakaródnak, válaszolt amaz, és maga is megvakarta a háta közepét (Munk 1930, 35).

Miként a *Szibériai garnizon* és *A nagy káder* főhőse, az *Egy legionista naplójának* főszereplője is megtapasztalja a hadifogolyélet kiszolgáltatottságát, szenvedéseit, belekeveredik a bolsevik forradalomba, tanúja lesz mindkét fél, a fehérek és a vörösök kegyetlenkedéseinek¹⁸, s csak hosszú hányattatások után sikerül feljutnia egy Lengyelországba tartó vonatra, de amazoknál mégis nagyobb szerencséje van: nem kell vöröskatonának állnia.

Az *Egy legionista naplója* az első világháborús regényekhez kapcsolódó számain túl a két világháború között kibontakozó magyar irodalom más, fontos történéseire is ráirányítja a figyelmet: mindenekelőtt a háborús regények megjelenésével szinkron, azoktól nem független kaland-/ponyva-/légiós regények, az

---

¹⁸ Munk Artúrral ellentétben, aki jobbára csak a vörösök embertelenségével találkozott, az *Egy legionista naplójának* elbeszélője egyformán elrettentő képet fest mindkét oldal tetteiről. Elbeszélésének tanulsága, miszerint teljesen esetleges, hogy a fogságba esett katonák mikor és miért válnak egy alkoholista (fél)őrült vörös- vagy fehér katonai parancsnok áldozatává vagy kegyeltjévé: felkoncolják vagy elengedik. Vele az utóbbi történt. Hasonló tanulságai vannak *A nagy kádernek*, miként a *Szibériai garnizon* mesélője is beszámol a foglyok teljesen kiszámíthatatlan, esztelen kivégzéséről, megtizedeléséről.

ilyen típusú irodalom iránti befogadói igényekre. Nem tűnik véletlennek tehát, hogy az 1930-as évek táján egy tanult, világlátott jogász-újságíró, Andrée Dezső, olyan regényt tesz le a térségi irodalom virtuális asztalára, amely egyszerre kapcsolódik a korszak világháborús és kalandregény-irodalmához, reflektál a *Szibériai garnizon*, *A nagy káder*, illetve a Charles Lorre (Nagy Károly), majd P. Howard (Rejtő Jenő) sikerre vitte légiós regények világára. A magyar irodalom alakulástörténetének e különleges pillanata (Thuróczy 2015) közvetve talán a *Szibériai garnizon* megjelenésének nagy sikerét is magyarázza: olyan, a hagyományos irodalmi kánontól és regénysémáktól eltérő, a humor ironikus változatával ható, a leleplező groteszk beszédmód mellett/révén szórakoztató műalkotás, amely „megelőlegezi” a majd csak a harmincas évek közepétől induló és nagy ívű alakulássá váló szórakoztató magyar regény hangját és hatását.

A Hat esztendő a Francia Idegenlégióban (1923–1929)-nek van három (*A legionisták szerelmi élete*, *Szerelem a Szaharában*, *Homoszexualitás a Szaharában*) nemcsak szépirodalmi, hanem szociológiai paramétereket érvényesítő, sőt pszichológiai esettanulmányként felfogható fejezete, amelyben a Szaharában embertelen körülmények között, lélekölő szolgálatot teljesítő katonák lelki és erkölcsi összeomlását, a közösségi szokások lezüllesztését, az adott viszonyok között élők erkölcsi és szexuális normáinak fellazulását mutatja be (Bence 2017, 139). Gondoljunk csak a *Szibériai garnizon* fogolytársadalma kezdetben jól szervezett, majd teljesen széthullott viszonyainak ábrázolására, vagy akár a *Csontribrigád*, Rejtő Jenő regénye (1941) tematizálta emberi „elaljasulás”-ra.

A korábban emlegetett K.(ozma)-naplót „népi elbeszélés”-nek is nevezte a recepció, noha a szöveget gondozó és szerkesztő Csorba Béla arra is rávilágít, hogy a temerini asztaloslegény már eltávolodott a kifejezetten paraszti kultúra világtól, iparoscsaládból származik (Csorba 2015, 128). Az eseményeket közvetítő nézőpontja mindenestre közelebb áll a plebejus látószöghöz, mint pl. Darvas Gábor vagy Munk Artúr tapasztalatai (bizonyos szempontból viszont megegyezik a „népi”-hez inkább vonzódó Markovits Rodion alkotta elbeszélő élményeihez).

Ha az említett autentikus napló az első világháború történéseit az alávetett osztályok perspektívájából láttatja, akkor Andrassy Ilona grófnő (1886–1967) naplója a másik végletet, az arisztokrácia világlátását érvényesíti e szempontból. Az első olvasásra igencsak érdekesnek tűnő, sőt, megkapó tartalmakat közvetítő napló személyes élmények által támasztja alá – még ha közvetett, vagy akaratlan módon is – azokat a vádakot, amelyeket a Markovits-, Munk- vagy Darvas-regények jelenítenek meg a regény, a fikciós elbeszélés révén. Andrassy Ilona inkább egyfajta női „megérzés” okán tiltakozik a háború éljen-

zése, a háborús hangulat túlfűtöttsége miatt. *A hinterland*ban az „Éljen a háború!” felkiáltással veszi kezdetét az elbeszélés, de a *Szibériai garnizonban*, a „*Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam...*”-ban, sőt az *Egy legionista naplójában* is megjelenik a katonavonatokat bandériummal, énekszóval kikísérő tömeg látványa.

Hogy milyen nagy volt a propaganda félrevezető hatása, leleplező gesztussal szólnak róla a Darvas-regény entellektüel diskurzusai, *A hinterland* hasonszerű, de ironikus hangvételű kórházjelenetei. Mi sem bizonyítja viszont jobban, mint-hogy a naplójegyzeteit több mint két évtizeddel az események után papírra vető Kozma József arról számol be, hogy annak idején, még kiskorúként, a szülei akarata ellenében, hazulról elszökve jelentkezett katonának; igaz, először csak ún. trénszekeresnek alkalmazzák, de később be is sorozzák (K. József 2014, Csorba 2015). (Ugyanitt utalhatunk a *Nyugaton a helyzet változatlan* vonatkozó tartalmaira.)

Andrássy Ilona első férje, Esterházy Pál gróf, huszár főhadnagy, aki hitbizomány uraként nem volt köteles bevonulni, ugyancsak önként és nagy lelkesedéssel jelentkezett a hadsereg soraiba. 1915 júniusáig ordonáncként (parancsörként) a frontvonal mögött szolgált, majd saját kérésére helyezték át a táborigazdhoz (Kovács 2015, 8). 1915. június 26-án, az oroszokkal vívott ütközetben (tehát tűzközelbe kerülését követően szinte azonnal) bekövetkezett elestének – a természetszerűleg elfogult – bajtársak és a házas társaság általi leírása ma, száz évvel később, sokkalta inkább a korabeli arisztokrácia valóságtól való elrugaszkodottságát, a háborúról alkotott infantilis képét mutatja meg számunkra, mintsem – az eredeti szándék szerinti – hősi kiállását. Sokban rontja a napló hitelét írójának nyílt és – feltehetően – társadalmilag is gerjesztett antiszemizmusa.¹⁹ Azonban a frontvonal mögött, a férjénél tett látogatásai során, majd

---

¹⁹ Pl. az ilyen bejegyzések tömkelege:

Ma kis ízelítőt kaptam a közhangulatról a kórházban, ahol sokáig elbeszélgettem azzal a Kovács Jánossal, akinek tetszett az írásom. Eszes fiú, de vad gyűlölködő demokrata, sőt annál több: nihilista. Azt mondta nekem, hogy a saját kezével megfojtaná azokat a hatalmasokat, akik ennek a végtelen szenvedésnek az előidézői. – Van-e joga kedves testvér, egynehány embernek milliókat tönkretenni? – Azután szidni kezdte az arisztokráciát... Tisza, Andrássy és Károlyiról is elmondta véleményét. Én magyaráztam neki, hogy ne az urakat szidja, mert Magyarországon a zsidók nyúzzák a népet és gazdagodnak a nép rovására... (Andrássy 2015, 145).

De: a zsidó ápolónők „rűfkék” (144), a faj „veszedelmesebb mai ellenségeinknél” (101), a frontvonal mögött szolgálatot teljesítő tisztek legtöbbször „gyáva zsidó” (101) etc. Miközben az első világháború eseményeit autentikus élmények alapján megörökítő legismertebb európai és magyar regények szerzői (Hemingway és Andrée kivétel) szinte valamennyien önként

az első női szanitécek egyikeként Olaszországban szerzett és leírt tapasztalatai – közvetett módon – igazolják a hatalmi elit, az osztrák–magyar vezérkari tisztek, általában az arisztokrácia szerepéről megfogalmazott, s az elemzett első világháborús regényekben kifejezést nyert negatív képet, amelyet Markovits Rodion, Munk Artúr, Darvas Gábor és mások regényei is közvetítenek.

Folytatás és utókor

A Markovits-legenda részét képezi nagy sikerű regénye folytatásának, az 1929-ben napvilágot látott *Aranyvonat*nak a sikertelenségéről s magáról a Markovits Rodion-jelenség bukásáról szóló történet. A közvélekedés szerint ebben nagy szerepet játszott az író ellenszenves, bárdolatlan, felelőtlen viselkedése.²⁰ A kritika az *Aranyvonat*ot fanyalgással fogadta. Jó példa erre Molter Károlynak az *Erdélyi Helikon*ban (Molter 1930) megjelent elmarasztaló kritikája, amely a *Szibériai garnizon* sikerének összetevőit taglalva, annak fényében mond ítéletet az *Aranyvonatról*. Baliga Violetta Lilla a kötet 2013-as újrakiadása kapcsán megállapítja, hogy a kritikának nem sikerült meggyőzően bizonyítania az *Aranyvonat*nak a *Szibériai garnizon*nál „értékteleőbb” mivoltát. Szerinte arról lehet szó, hogy a második regény befogadásában az „irodalomszociológiai viszonyok nyersebben érvényesültek”:

Sokan támadták a szerzőt, mások védelmükbe vették, egyesek pedig azt terjesztették, hogy az *Aranyvonat* a *Szibériai garnizon* halovány utánpótlása. Noha mindenképpen elmondható róla, hogy a fogságban szerzett élmények leírása eszmetörténetileg, a magyar hadifogolytömegek sorsának értelmezésében ma időszerűbb a *Szibériai garnizon*nál (Baliga 2014, 121–122).

♦ jelentkeztek katonának, zsidó származású tisztek voltak. Erich Maria Remarque Svájcba menekült a náci támadások elől. Darvas Gábor 1935-ben kivándorolt Izraelbe, Haifában szerszámgyárat alapított. Markovits Rodionnak Temesvárott sikerült meghúznia magát. Hogy a második világháború idején már idősebb, ezért munkaszolgálatra be nem sorozható Munk Artúrral és családjával történt-e valami a holokauszt idején, (eddig) nem sikerült meggyőző adatokat találnom. Annyit tudni csak, hogy „kikeresztelkedett”. Leszármazottjai ma külföldön élnek. Véleményem szerint az Andrassy-napló hitelét némileg a hagyaték gondozójának, Kovács Lajosnak, az általa kezelt dokumentumok alapján írt *Drága szerelmem...* című (Kovács 2015), a kritika által meglehetősen hűvösen fogadott regénye is árnyalja, egyszerűen azért, mert az Andrassy-napló önkényes értelmezésére jelent példát.

²⁰ E leegyszerűsített ítélet azért sem állja meg a helyét, mert ha a magyar irodalom alakulástörténete, az egyes opusok kanonizálódása kizárólagosan az író szimpatikus/unszimpatikus fellépésén múlna, akkor Ady Endrétől Móricz Zsigmondon és Mészöly Miklóson át Weöres Sándorig igen sok író opusa merült volna feledésbe.

Hogy az „irodalomszociológiai viszonyok” megváltozása, az első világháborús regények iránti érdeklődés megcsappanása lehetett a második Markovits Rodion-regény sikertelenségének oka, hasonló írói/irodalmi példák is alátámasztják. Nem elhanyagolható recepciótörténeti mozzanat, miszerint Munk második háborús regényét, a „mögöttes országrész háborúját”-t megjelenítő (a mai olvasó számára sokkal jobb regénynek tűnő) *A hinterlandot* majdnem olyan meg nem értéssel kezelte a kortárs közvélemény, mint Markovits esetében az *Aranyvonatot*, s csak 1981-es kiadása (Újvidék: Forum, Bori Imre utószavával) jelölte ki méltó helyét a térségi irodalom alakulástörténetében. De európai viszonylatban is ez a sorsa a „következő”, vagy „folytatás”-regénynek. Erich Maria Remarque magyarra *És azután...* címmel fordított *Der Weg zurück* (1931) című regénye – a *Nyugaton a helyzet változatlan* visszhangjához képest – ugyancsak háttérbe szorult.

Irodalomszociológiai mozzanatok érvényesülésére mutat rá a Markovits-opus értelmezésében Hammerstein Judit is, amikor a *Szibériai garnizon* utótörténetét Kuncz Aladár *Fekete kolostor*ának recepciójával hasonlítja össze:

Míg Kuncz Aladár Fekete kolostora a magyar irodalmi kánon részévé vált, és még ma is a keresett olvasmányok között tartják számon, Markovitsot és művét elfelejtették. Bár mindkét mű a fogságról szól, műfaj és nézőpont vonatkozásában nagyon is különböznek egymástól. Kuncz, a francia kultúráért lelkesedő, kifinomult irodalmár éppen Bretagne-ban nyaral, amikor kitör a világháború. Mint ellenséges ország állampolgárát a franciák internálótáborba zárják. A Fekete kolostor szerzője az ötéves franciaországi fogságnak állított emléket egy olyan szubjektív vallomás-regényben, amely akár az erdélyi emlékirat-hagyományba is könnyedén beilleszthető. [...] Markovits viszont szibériai fogságregényét egy vidéki állástalan jogász újságíró perspektívájából, azaz egy jóval plebejusabb, szándékoltan kollektív, népi nézőpontból írja meg. Markovits emlékszerkezete a lövészárkok, a szibériai fogolytáborok barakkjai, a névtelen bakák és orosz parasztok világában gyökerezik. Ha a mű megjelenésekor már létezett volna népi irodalom, talán a Szibériai garnizon műfaja is könnyebben értelmezhető lett volna. Kuncz regényét megjelenésekor és később is sokan remekműnek tartották, teljes joggal. A két regény sorsa ugyanakkor arról is tanúskodik, hogy a Kuncz által képviselt értelmiségi élményanyag eleve értékesebbnek, időállóbbnak ítéltetett, mint a Markovits-féle plebejus narratíva. Ez pedig arra is rávilágít, hogy az irodalmi művek magyar kanonizációjában társadalmi, demokratikusnak aligha tekinthető megfontolások is közrejátszottak (Hammerstein 2011).

Csak a két regényt összevető újabb kutatások (Jeney 2014) mutattak rá érdemlegesen arra, hogy – noha fogságról szóló regény mindkettő – nem teljesen érvényes eljárás a *Szibériai garnizont* a *Fekete kolostor* műfaji kvalitásainak szemszögéből értékelni, mert sem műfaji, sem tematikai szempontból nem ugyanazokat a regisztereket szólaltatja meg: a Kuncz-regény egy internálótábor világát jeleníti meg, s csak igen távolról mérhető össze a távol-keleti, szibériai, ismeretlen és nyomorúságos vidékeken kialakított hadifogolytáborok történetét elbeszélő Markovits-regényekkel.

Szekernyés János hivatkozott tanulmányában kitér arra, hogy a harmincas évek első felében a *Szibériai garnizon*nal (és írójával) szemben felerősödött ellenhadjáratnak (pl. Szabó Dezső nyers bírálatainak) nemcsak esztétikai, hanem ideológiai okai is lehettek:

A *Szibériai garnizont* kezdettől fogva elmarasztaló, keményen és élesen bíráló és támadó ismertetőik és cikkek szerzői tulajdonképpen a könyv – a méltatók által is érzékelt és jelzett – gyarlóságait, hibáit és gyenge pontjait nagyították fel, túlozták el, és fejték meg újabb lesújtó észrevételekkel, megjegyzésekkel, amelyek alapján aztán Markovits Rodion regényét jobbfejta ponyvának, hebehurgyán összezsapott fércműnek, értéktelen divatterméknek minősítettek (Szekernyés 2011, 68).

A *Szibériai garnizon*nak a harmincas években tért nyert ponyvairodalommal való összefüggésére korábban e tanulmány keretén belül is reflektáltunk – a kortárs kritikával ellentétben, már egyáltalán nem elmarasztaló érvénnyel. Főleg a Rejtő-opus klasszikussá válása (Thuróczy 2015) mutatja számunkra, hogy az irodalom létformája sohasem egyetlen síkon kibontakozó irányvonalak létjogosultságát feltételezi. A „nemzeti”-nek nevezett szövevény is egyszerre „több irodalom”, azaz „irodalmak” működését jelenti. Jelen példánk esetében: az intellektuális prózát képviselő *Fekete kolostor* mellett a *Szibériai garnizon* is nagyon fontos alakulástörténeti mozzanat: a „ponyva” klasszikus remeke.

A harmincas években megjelent és sikeressé lett magyar háborús és légiósregények legnagyobb hozománya, hogy átalakították nemcsak a kanonizált irodalmi beszédmódokat, de az ismert és addig érvényes írói habitusokat is. Az arisztokratikus és elit magatartás mellett megjelent a kalandor és a kisemberi perspektívákat érvényesítő, közösségi traumákat felszabadító (Lejeune 2003), „kollektív” írói attitűd.

Irodalom

- Andrássy Ilona. 2015. *Mindennek vége! Andrássy Ilona grófnő első világháborús naplója*. Szerk. Kovács Lajos: *Előszó*. 5–9. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Baliga Violetta Lilla. 2014. Egy szibériai tartalékos zászlós mindennapjai. Markovits Rodion: Aranyvonat. *Pro Minoritate* 121–123. www.prominoritate.hu/folyoiratok/2014/ProMino-1402-beliv-09-baliga.pdf (2017. dec. 19.)
- Bence Erika. 2015. Katonaregények. A másfél évtizedes rálátási távlat. *Létünk* 45 (3): 129–133.
- Bence Erika. 2015a. Az első világháború tematizációja az 1930-as évek vajdasági magyar irodalmában. In *Virtuális irodalomtörténet*. 102–113. Veszprém: Iskolakultúra.
- Bence Erika. 2017. Napló(regény) az első világháborúból. Darvas Gábor: „Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam...” In *Miért sír Szulimán? Elemzések, bírálatok a magyar irodalom köréből*. 103–117. Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó.
- Bence Erika. 2017a. Egy legionista a háborúban. Szabó István–Andrée Dezső: Egy legionista naplója. Hat esztendő a Francia Idegenlégióban (1923–1929). In *Miért sír Szulimán? Elemzések, bírálatok a magyar irodalom köréből*. 117–145. Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó.
- Csáky S. Piroska. 1988. *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941*. Újvidék: Forum.
- Csorba Béla. 2015. Kozma József könyvéről. *Létünk* 45 (3): 127–129.
- Darvas Gábor. 1930. „Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam...” Novi Sad: Uránia.
- Dénes Gabriella. 2013. Markovits Rodion írói arcai. *Látó* 24 (11): <http://www.lato.ro/article.php/Markovits-Rodion-iroi-arcai/2741/> (2017. dec. 19.)
- Gerold László. 2001. *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Hammerstein Judit. 2011. Egy elfelejtett magyar világirodalmi bestseller (Markovits Rodion: Szibériai garnizon). *Látó* 22 (6): <http://www.lato.ro/article.php/Egy-elfelejtett-magyar-vilagirodalmi-bestseller-Markovits-Rodion-Sziberiali-garnizon/2092/> (2017. dec. 19.)
- Hašek, Jaroslav. [1923] é. n. *Švejk, a derék katona kalandjai a világháborúban*. Ford. Réz Ádám. <http://dydudu.hu/konyv/regeny/hasek/svejk/> (2018. jan. 17.)
- Hašek, Jaroslav. 1996. *Švejk, a derék katona a háború előtt és más furcsa történetek*. Szerk. Hunyadi Csaba. Ford. Bába Iván, Mayer Judit, Tóth Tibor. Szeged: Szukits.
- Hemingway, Ernest. [1929] 2006. *Búcsú a fegyverektől*. Ford. Örkény István. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó. https://konyvmolykepzo.hu/reszlet/H_bucsu_fegyverektol.pdf (2017. dec. 30.)
- Jeny Éva. 2014. Fekete irodalom. *Literatura* 60 (1): 28–43. http://www.balassikiado.hu/BB/NET/LITERATURA/Literatura_2014_1.pdf (2017. dec. 30.)

- Kellér Andor. 1978. Tökász. In *Író a toronyban. Palásthy titka. Tökász. Zöld gyep, zöld asztal. A főispán.* 181–217. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- K. József. 2014. „*Pedig én katona akartam lenni*”. K. József visszaemlékezései a Nagy Háborúra 1914–1918. A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Csorba Béla és Ökrész Károly. 5–9. Sorozatszerkesztő, jegyzet Bence Erika. 131. Újvidék–Temerin: Forum Könyvkiadó–Temerini Múzeumbarátok Egyesülete.
- Kovács Lajos. 2015. *Drága szerelmem... Andrássy Ilona grófnő levelei hősi halált halt férjéhez, gróf Esterházy Pálhoz.* Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Kuncz Aladár. 1931. *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból.* Cluj–Kolozsvár: Erdélyi Szépművés Céh.
- Lejeune, Philippe. 2003. *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok.* Ford. Bárdos Zsuzsanna, Gábor Livia, Házás Nikoletta, Toókos Péter, Varga Róbert és Z. Varga Zoltán. Szerk. Z. Varga Zoltán. Budapest: L’Harmattan.
- Markovits Rodion. [1928] 1986. *Szibériai garnizon. Kollektív riportregény.* Boldizsár Iván: *Híres könyv – elfelejtett szerző.* 5–6. Dr. Végh Oszkárné: *Utószó.* 454–458. Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat.
- Markovits Rodion. 1929. *Aranyvonal.* Budapest: Genius kiadás.
- Markovits Rodion. [1939] 2014. *Reb Áncsli és más avasi zsidókról szóló széphistóriák. Reb Ancili și alte povestioare despre evreimea oașului.* Schiller Erzsébet: *Kisgércétől a világhírig és vissza.* 6–11. Ford. Felician Pop. Prefeță. 7–12. Kolozsvár–Cluj–Napoca: Kriterion Könyvkiadó–Editura Kriterion.
- Molter Károly. 1930. Markovits Rodion: *Aranyvonal.* *Erdélyi Helikon* 3 (1): 82–85.
- Munk Arthur. 1930. *A nagy káder. Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországból.* Budapest: Pantheon Kiadás.
- Munk Artúr. [1933] 1981. *A hinterland. A mögöttes országrész háborúja.* Bori Imre: *Utószó.* 235–243. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Munk Artúr. 1999. *Napló 1915–1916.* Bevezető: Gubás Ágota: *A háború mint abszurdum.* 5–12. Szabadka: Életjel.
- Rejtő Jenő. 1941. *Csontbrigád.* <http://mek.oszk.hu/01100/01109/01109.htm> (2018. febr. 22.)
- Remarque, Erich Maria. [1929] é. n. *Nyugaton a helyzet változatlan.* Ford. Benedek Marcell. Budapest: Európa.
- Schiller Erzsébet. 2014. *Kisgércétől a világhírig és vissza.* In Markovits, 2014, 6–11.
- Schöpflin Aladár. 1929. Hadifogoly-könyvek. *Nyugat* 18: 22–23. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00479/14766.htm> (2017. dec. 13.)
- Szabó István–Andrée Dezső [1931] é. n. *Egy legionista naplója. Hat esztendő a Francia Idegenlégióban (1923–1929).* Eredeti naplójegyzetek alapján sajtó alá rendezte: Andrée Dezső. Novi Sad: Uránia.

- Szabó Sz. Csaba. 2013. Egy magyar tuskó, akiért rajongott a világ. *Kötve-fűzve*. <http://kotvefuzve.reblog.hu/egy-magyar-tusko-akiert-rajongott-a-vilag> (2017. dec. 30.)
- Szekernyés János. 2011. Egy világsiker eredői, összetevői és utórezgései. Markovits Rodion és kollektív riportregénye a szibériai hadifogságról. *Múlt és Jövő* 26 (3): 51–73. www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1437/ (2017. dec. 19.)
- Szenteleky Kornél. [1931] 2000. Darvas Gábor: Mindent meg gondoltam és mindent megfontoltam. Sz. K. *Új lehetőségek, új kötelességek. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek II. (1931–1933). Drámák*. Összegyűjtötte, az utószót és a bibliográfiai tájékoztatót írta: Bori Imre, a szöveget gondozta: Toldi Éva. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Thuróczy Gergely szerk. 2015. *Rejtő Jenő-émlékkötet. Az ellopott tragédia*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum–Infopoly Alapítvány.

HUNGARIAN BESTSELLERS BETWEEN THE TWO WORLD WARS

In the field of Hungarian literary publishing the centenary of the outbreak and the events of the First World War turned attention primarily to authentic diaries and diary novels. This was an opportunity to publish correspondence and diaries previously kept in private heritage collections and as archival materials (e.g. Countess Ilona Andrassy's diary and correspondence, as well as several military diaries edited by Béla Csorba and Károly Ökrész). The same trend lifted out of oblivion a few, once popular but then forgotten, WW-I prisoner-of-war novels, first of all, *Szibériai garnizon (Siberian Garrison)* (1928) by Rodion Markovits. A Hungarian bestseller of unprecedented success, followed by the author's literary fall, is still an unexamined phenomenon of Hungarian literary history. The failed success of *Aranyvonat (Golden Train)* has so far been attributed predominantly to the dislike fuelled by the author's personality and conduct. However, if the stories of these novels are separated from the Markovits legend, and if they are viewed in the context of the European and Hungarian novels created and read in the 1930s, several similar or the same phenomena can be noticed. This study analyses and interprets in this relation the contemporary reception of Rodion Markovits's *Szibériai garnizon (Siberian Garrison)*, and compares it to examples of Hungarian literature in Vojvodina also inspired by the Great War, such as those by Artúr Munk, Gábor Darvas or István Szabó–Dezső Andree.

Keywords: Markovits legend, POW novels, First World War, reissues

MAĐARSKI BESTSELERI IZMEĐU DVA SVETSKA RATA

Stogodišnjica Prvog svetskog rata je u oblasti mađarskog književnog izdavaštva prvenstveno skrenula pažnju na autentične dnevnikе i dnevničke romane. Ovo je bila prilika da se objave prepiske i dnevnicі koji su čuvani u privatnim zbirkama ili su bili evidentirani kao

arhivski materijal (npr. dnevnik i prepiska grofice Ilone Andrašić, kao i nekoliko vojvodanskih vojničkih dnevnika koje su za štampu priredili Bela Čorba i Karolj Ekres). Ista tendencija spasila je zaborava nekoliko romana ratnih zarobljenika, koji su ranije bili popularni, pre svega delo Rodiona Markoviča (Rodion Markovits) pod naslovom *Sibirski garnizon* (*Szibériai garnizon*, 1928). Bio je to mađarski bestseller bez presedana, međutim autor je ubrzo nakon toga doživeo književni brodolom, te je zbog toga ovo delo ostalo nedovoljno ispitano u istoriji mađarske književnosti. Neuspeh romana *Zlatni voz* (*Aranyvonat*) kritičari prvenstveno pripisuju odbojnosti koju su u javnosti izazvali piščeva ličnost i ponašanje. Međutim, ako se radnje ovih romana odvoje od legende o Markoviču, i ako se posmatraju u kontekstu evropskih i mađarskih romana tridesetih godina XX veka, mogu se primetiti neke sličnosti pa čak i istovetnosti. Ovaj rad se bavi analizom i tumačenjem recepcije romana *Sibirski garnizon* (*Szibériai garnizon*) Rodiona Markoviča u doba njegovog nastanka, te ga poredi sa delima iz vojvodanske mađarske književnosti sa tematikom Prvog svetskog rata, poput dela pisaca Artura Munka (Artúr Munk), Gabora Darvaša (Gábor Darvas) ili Ištvana Saboa–Dežeaa Andrea (István Szabó–Dezső Andrée).

Ključne reči: legenda o Markoviču, roman ratnih zarobljenika, Prvi svetski rat, reizdanja

A kézirat leadásának ideje: 2018. márc. 10.

Közlésre elfogadva: 2018. jún. 30.